

ARİF SUNAL**

XVIII. Yüzyıl Divan Şairi Adlı (ö.1743-44) ve Divanı*

18TH Century Divan Poet Adlı and His Divan

Ö Z E T

Adlı hakkında bilgi veren tezkirelerde şairin asıl adının Mehmed olduğu ve İstanbul'da doğduğu belirtilmektedir. Devletin çeşitli kademelerinde bürokratik görevler üstlenmiş olan Adlı, 1156/1743-44 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Henüz neşredilmemiş olan Adlı'nın Divan'ı, Tavşanlı ilçesi Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonunda 43 Ze 333/3-4-5-6 numarada kayıtlı bir divan mecmuası içerisinde bulunmaktadır. Tamamı talik hatla, iki sütun hâlinde ve 18 satırda tertip edilen divanın istinsah tarihi 21 Safer 1167/21 Kasım 1753-1754 olarak kaydedilmiştir. Adlı, şairlerinin çoğunda sade, külfetsiz bir dili ve ahenkli bir üslubu tercih etmiştir. Onun Farsça üç manzume haricinde bütün şiirleri Türkçe yazılmıştır. Adlı Divanı'nda rindane üslupla yazılmış şiirler önemli bir rol oynamaktadır. Adlı'nın rindane gazellerinde, klasik Divan şiirine uygun olarak sarap, meyhane, rind, zahid gibi rindlikle ilgili kavramların sıkça dile getirildiği görülmektedir. Ayrıca tezkirelerde "deroîş-nihâd" olarak anılan şairin tasavvuf ehli olduğuna vurgu yapılır. Bu çalışmada, Adlı'nın hayatı, Divan'ı ve üslubu üzerinde durulmuş ardından Divan'ındaki rindane üslupla yazılmış bazı gazellerinden örnekler sunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER

Divan şiiri, rindane şiir, Adlı

ABSTRACT

According to the collections of biographies Adlı was born in Istanbul and his real name is Mehmed. Adlı, who went through various posts in bureaucracy, died in 1743-1744 in Istanbul. Adlı's Divan is not published yet and can be found in the divan magazine under the registration number of 43 Ze 333/3-4-5-6 as a part Zeytinoğlu Collection in Tavşanlı Zeytinoğlu Puplic Library. Whole divan is written in calligraphic style called talik, in the two columns with 18 lines and the completion date is recorded as 21 Safer 1167 (21 November 1753-1754). In most of his poems, simple and harmonic language is preferred. All of his poems are written in Turkish except three Persian poems. Poems written in rindane style play crucial role in Adlı's Divan. In his rindane ghazals, as it is common in the classic Divan, wine, bar, rind, zahid types of terms are used often. It is pointed out in the tezkires that Poet is a follower of sufism. In this paper, information about Adlı and his Divan is given followed by introducing some samples of ghazals written in rindane style.

KEYWORDS

Divan poetry, rindane poem, Adlı

Giriş:

Osmanlı Devleti, XVIII. asra gelinceye kadar yönetim şekli, adalet ve medeniyette temayüz ettiği bütün olumlu sıfatlarından bir hayli uzaklaşmıştır. Fetihlerin durduğu ve üstünlüğün Avrupa'ya geçtiği bu

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.01.2017/ Kabul Tarihi: 18.03.2017

** Dr., (arifsunal@hotmail.com).

asırda Devlet-i Aliye'nin sistemi henüz eski temellere dayalı olarak sürmektedir.

Ülkenin şeri ve örfi görevlilerinin yolsuzluklarını artırdığı, eşkıyalık olaylarının olabildiğine çoğaldığı bu yüzyılda devlet, çarkları döndürmek için gerekli olan gelirleri bile toplayamaz olmuştur. Enderunlu sayısının azaldığı ve yönetimin el değiştirmeye başladığı XVIII. yüzyılda sayıları gittikçe artan âyan, voyvoda, muhassıl ve mütesellim gibi kaza yöneticileri ile şehir kethüdalarındaki ehliyetsizlik, yolsuzluk, rüşvet gibi hastalıklar, Osmanlı'daki çöküntüyü daha belirgin hale getirmiştir. (Özkaya 2008: s. 11-17)

Lale Devri (1718-1730) gibi Türk tarihinin hemen hiçbir döneminde görülmemiş umarsız bir şatafat devresi ile başlayan XVIII. asır, bu devir müstesna tutulursa uzun savaş yılları ve kısa barış dönemleriyle geçen bir yüzyıl olmuştur. Sayıca kalabalık, nitelikçe sınırlı şair kadrosunun bulunduğu bu çözülüş asrının edebi değerini büyük ölçüde belirleyen iki isim, birbirinden tamamen farklı ve hatta zıt birer edebi karakter olan Nedim (ö.1730) ve Şeyh Galib'tir (ö.1799) (Ceylan 2013: s. 237). Asrın en önemli özelliklerinden biri de sosyal ve siyasi hayatta görülmeye başlayan çözümlenin etkisiyle şairlerin sosyal tenkit ve hicve ağırlık vermesidir. Klasik estetikten ciddi bir sapmayı gösteren hiciv ve hezellerin çoğu, zarafetten ve zekâ ürünü olmaktan uzak olup argo ve müstehcen söyleyişlerle doludur (İsen 2009: s. 149).

XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış olan Adlı, Devlet-i Aliye'nin değişik kademelerinde görevler yapan ve Osmanlı bürokrasisini yakından tanıyan bir şairdir. Hayli çalkantılı ve zor bir dönemde hem yöneticilik hem de şairlik yapmış olan Adlı; sultan II. Mustafa (ö. 1703), Selim Giray Han (ö. 1704), Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1703) gibi önemli tarihi şahsiyetler ve çağdaşı olduğu diğer devlet adamları için yazdığı kaside ve tarih kıt'aları ile önem arz etmektedir. Bunların yanında şairin âşıkane ve rindane şiirleri de bulunmaktadır.

1. Adlî, Hayatı ve Edebi Kişiliği

Adlî hakkında bilgi veren tezkirelerde şairin asıl adının Mehmed olduğu ve İstanbul'da doğduğu belirtilmektedir (Çapan 2005: 420; İnce 2005: 502; Erdem 1994: 219-220; Tuman 2001: 652). Fakat şairin memleketi hususunda farklı düşünen Adlî Divanı'nın müstensihisi Mustafa Alizâde el-Edirnevî, Adlî'den "Adlî Efendi el-Edirnevî" olarak bahseder (Adlî Divanı 287a). Adlî Divanı'nın ferağ kaydında kendisinin de Edirneli olduğu anlaşılan müstensihe göre (Adlî Divanı 292b) Adlî de aslen Edirnelidir.

Yeniçeri Ocağı'nda kul kethüdalığı yapan Süleyman Ağa (ö.1086/1675-76)'nın oğlu olan Adlî, Süleymanzâde Mehmed Adlî Efendi olarak anılmış ve iyi bir öğrenim görmüştür. Hatice Sultan'ın kethüdası olduğu için divan-ı sultanî hocası olan şair; ahkâm eminliği, taşra kâğıt eminliği, küçük kale tezkireciliği ve Divan-ı Hümayun'da yeniçeri efendiliği gibi görevlerde bulunmuştur. Adlî, Zilkâde 1143/Mayıs 1731'de cizye muhasebecisi, Zilhicce 1143/ Haziran 1731'de tersane emini olmuştur. Sâlis defterdarlığı görevinde de bulunan Adlî'nin son görevi 6 Zilkade 1151/15 Mayıs 1739'da atandığı Rikâb-ı Hümayun kâtipliğidir. Adlî, 1156/1743-44 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Topkapı dışında babasının mezarının yanına defnedilmiştir (Akbayar 1996: 142; Kesik 2014).

Türk edebiyatında Adlî mahlasını kullandığı bilinen şairlerin sayısı tespit edilebildiği kadarıyla sekizdir.¹ Eldeki bilgilere göre XVIII. yüzyılda

¹ Adlî mahlaslı şairler için müracaat edilen biyografik kaynaklardan Tuhfe-i Nâilî'de (Kurnaz ve Tatcı, 2001, s. 651-652) yedi, Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğünde dört (İpekten vd.,1988, s. 10-11) ve Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde ise sekiz adet Adlî mahlaslı şair tespit edilmiştir. Bilindiği gibi İsimler ve Yazarlar Sözlüğü, başlangıçtan XX. yüzyıla gelinceye kadar Türk edebiyatına ait şair ve yazarların biyografilerini genel ağ ortamında ele alan bir proje çalışmasıdır. Burada bahse konu olan Süleymanzâde Mehmed Adlî dışında Adlî mahlaslı şairler şunlardır: XV. yüzyıl şairi olarak anılan ve 1512'de vefat eden Sultan Bâyezîd-i Velî (Bayram, 2013); XVI. yüzyılda İstanbullu olduğu belirtilip ölüm tarihi belli olmayan Gazi Mustafa Paşazâde İbrahim Bey (Kılıç, 2014), Mostarlı olup yine ölüm tarihi belli olmayan Hasan Çelebi Şahinzâde (Çatović, 2014), 1603 tarihinde vefat eden Sultan III. Mehmed (Kılıç, 2014), İştib kasabasında doğup ölüm tarihi 1617 olan Şeyh Hasan Adlullah Efendi veya Şeyh Hasan Adil Efendi (Kılıç, 2014), (Gönel, 2014); XVII. yüzyılda 1672-1673 ölüm tarihli Mustafa Adlî Efendi ve XIX. yüzyılda ise 1 Temmuz 1839 tarihinde vefat eden Sultan II. Mahmud'dur (Selçuk, 2014), (Arslan, 2015).

yaşayan ve Adlî mahlasını kullanan Divan şairi sadece Süleymanzâde Mehmed Efendi olarak bilinen ve çalışmaya konu olan Adlî'dir.

Adlî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ'da "zürefâ-i şehri-i İstanbul'dan, pür istidâd, dervîş nihâd, lisân-ı meşâyîhe muttali ve sırları ile hem-râz ve tasavvuf âşinâ-yı kemâl bir merd-i sühan-sâz" olarak sitayişle bahsedilir (İnce 2005: 502). Bu ibarelerden de anlaşılacağı gibi Adlî, tasavvuf ehli olup bu alanda dilin inceliklerini iyi kullanan, kabiliyetli ve seçkin bir şairdir.

Tezkiretü'ş-Şu'arâ'da Adlî'yi temsilen aşağıdaki beyitler kaydedilmiştir (İnce 2005: 502):

Vasf-ı safâ-yı câm-ı meyi gûş eder miyiz
Hîç biz kühen-sifâl ile mey nûş eder miyiz

Anmaz mıyız gamınla geçen günleri meger
Eyyâm-ı hoş-güzârı ferâmûş eder miyiz

Ey meh-cemâl hâle-veş âyâ miyânını
Bir şeb felekde biz de der-âgûş eder miyiz²

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Adlî daha çok rindane üslubuyla öne çıkarılmıştır.

Tezkire-i Safâyî'de ise iyi huylu ve verimli bir şair olarak anılan Adlî, "tasavvufta mahir ve salâh-ı hâli zâhir bir zât-ı dervîş-nihâd" ifadeleriyle tasavvuf ehli oluşuna ve tasavvufu ustalıkla kullanmasına dikkat çekilir. Tezkirede, Adlî için kaydedilen ilk nazım onun bir natından alınan beyitlerdir (Çapan 2005: 420):

Rûz-ı kıyâme dek o şeh-i hüsn-i behçetün
Âyine aks-i hüsnüne hayrân degil midir

Hâk-i der-i saâdet-i iksîr-i kudreti
Kuhlu'l-uyûn-ı cümle-i a'yân degil midir

Rûz-ı vegâda beş kalem-i âb-ı revân eden
Kef-i kerîmi çeşme-i hayvân degil midir³

² Bu beyitler Adlî Divanı'nda yoktur.

³ (Adlî Divanı, 240b).

Tezkire-i Safâyî’de Adlî için kaydedilen diğer örneklerle bakıldığında şairin değişik gazellerinden rindane ve âşıkane beyitlerin seçildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilk iki beyit şu şekildedir:

Ko sâkî penbe-i sînem gül-i zîbâ-yı dâg olsun
Şarâb-ı la’li sun şimdengerü dağ üstü bâg olsun

Ba’îd olur mu Bagdâd âşık-ı zâr u dil-efgâra
Hemân her kande ise sevdigüm âlemde sag olsun⁴

Âdâb-ı Zurafâ’da da çok bilgili, tasavvufa vâkîf, emsalsiz bir kişilik olarak anılan Adlî, bunların yanında “*tevârih-âşinâ*” olarak tavsif edilir (Erdem 1994: 219-220). Râmiz, bu ibare ile Adlî’nin tarih düşürme konusunda usta olduğunu belirtmektedir. Adlî Divanı’nda beş adet beyit halindeki mühmel tarih ve çoğu kıt’a-i kebire olan 31 adet tarihe bakıldığında Râmiz’in tespitinin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Adlî, Sultan II. Mustafa’nın cülusundan bazı devlet adamlarının vezarete getirilişine, değişik kademedeki önemli bürokratik şahsiyetlerin veya halkın içinden kimi isimlerin vefatlarından doğumlar için kaydettiği tarihlere kadar birçok konuda tarih düşürmüştür (Adlî Divanı 288a-292b).

Adlî’nin çağdaşı olan tezkirecilerden Safâyî, (Çapan 2005: 420), Sâlim (İnce 2005: 502) ve Râmiz (Erdem 1994: 219-220) şairden övgüyle bahsedip onun şuara içinde tanınan ve sevilen meşhur bir şair olduğunu belirtir. Üç tezkirede şairin tasavvuf ehli olduğuna vurgu yapılır. Tasavvuf erbabının diline ve remizlerine vâkîf olan şair; Emir Buhârî Zaviyesi şeyhi Seyyid Fazlullah, Şeyh Nakşî Efendi ve Kocamustafa Paşa Hankâhı şeyhi Alâeddin Efendi başta olmak pek çok şeyh ve velilerle görüşmüş ve onların irfan sohbetlerinde bulunmuştur (Erdem 1994: 171; İnce 2005: 502).

Adlî’nin tasavvuf ehline yakınlığı ve tasavvufa aşına oluşu onun şiirlerinde de kendini gösteren bir husustur. Divanının başından sonuna kadar âşıkane ve rindane tarzı benimseyen şair, şiirlerinde tasavvufi remizleri kullanır.

Bu bağlamda Adlî Divanı’nın ilk şiiri bize önemli ipuçları vermektedir. Rubai nazım şekliyle yazılmış bir tevhit olan bu şiirde

⁴ (Adlî Divanı, 272b).

Allah'ın ezeli ve ebedi olarak tekliği ve mutlak manada var oluşu dile getirilmiştir. Şair; biz olarak kastettiği bütün mevcudatı, varmış gibi görünen yok; mutlak varlık olan Allah'ı ise yokmuş gibi görünen var olarak tavsif eder. Bâyezid Bistâmî'nin yanında "Allah var idi, O'ndan başka hiçbir varlık yoktu." anlamında "Kânellâhü velem yekün meahû şey" denildiğinde o: "el-Ân kemâ-kân" yani "Şimdi de O'ndan başka varlık yoktur." demiştir (Yılmaz 2004: 288). Bu hususa işaret eden Adlî, O'nun varlığı olmadan eşyanın varlığından söz edilemeyeceğini ve gerçek varlığın O olduğunu belirtir:

Biz nîst-i hest-nümâyuz el- ân ammâ
Ol hest-i nîst-nümâdur ey dil hâlâ
Kânellâhü velem yekün meahû şey
El-Ân kemâ kân peyâm-ı vâlâ (236b)

Bir beyitte gönlüne doğan mazmunları bir güzele teşbih eden şair bu güzelin yüz göstermesini gönül aynasının cilalı ve parlak olmasına bağlar. Dolayısıyla Adlî, şairlik gücünü ilahi sırların mekânı olan gönülle ve gönül aynasının saf olmasıyla açıklar:

Yüz göstermezdi bana hiç şâhid-i mezâmîn
Âyîne-i derûnum olmasa ger mücellâ (257b)

Adlî'nin edebi kişiliğini anlamamızda yardımcı olabilecek en önemli hususlardan birisi de onun şiirlerinde bahsetmiş olduğu şairlerdir. Adlî, Divan'ında Fars şair Muhteşem-i Kâşânî (ö. 1587) ve Bâkî (ö.1600) olmak üzere sadece iki şairi zikretmiştir.

Adlî, bir beyitte sihr-i helal sanatını kullanarak Muhteşem-i Kâşânî'yi (ö. 1587) zikreder. Şair Muhteşem, sihr-i helal yoluyla Adlî'ye seslenir ve onun şiirlerindeki bütün mazmunların mana itibariyle yetkin olduğunu söyler:

Ma'nâda Muhteşem didi billâh Adlîyâ
Mazmûnunun cem'îsi sihr-i helâldir (262b)

Böylece Adlî, belagat ve fesahatte iyi bir şair olduğunu ve bu alanda Muhteşem-i Kâşânî'yi izlediğini ifade etmiş olur.

Adlı, bir başka beyitte ise yine kendini överek, şiir sahasında şimdi kendisinin söz sahibi olduğunu ve açtığı yolun Bakı'nın tarz ve üslubunu unutturduğunu söyler. Şair böylelikle Bakı'nın klasik üslubunu benimseydiğini ima eder:

Bâkî refâtârın unutturdı bize
Revişi Adlı-i sâhib-sühânun (269a)

Adlı, çağdaşı olan tezkirecilere göre sevilen ve sayılan bir şair olmuştur. Fakat hiciv ve hezliyatın yaygın olduğu XVIII. yüzyılda, Adlı'nın şiirleri de bu tür taarruzlara maruz kalmıştır. Sultan III. Ahmet tarafından reis-i şairan olarak ilan edilen Osmanzâde Tâib (ö. 1724), pek de arası iyi olmadığı anlaşılan Adlı'nın iki şiirini müstezat haline getirerek hicvetmiştir.⁵ Bir bakıma XVIII. asır Divan edebiyatının hiciv ve hezliyatı geldiği noktayı da ifade eden müstezat halindeki bu iki hicviyeden birine ait bazı beyitler şöyledir (Yöntem 1928: 120) :

Ne dem ki mültefit-i yâr-ı dil-firîb olurum⁶
Dürüst söyleyemem
Fenâ-resîde-i sermâye-i rakîb olurum
Fenâ-resen diyemem
Ümîd-i zirve-i dil-hâh ile bu vâdîde
Hemîşe zırvalarım
O reh-revim ki zebûn-ı firâz u şeyb olurum
Yine pilâv yiyemem
Gelû-girifte-i kuhl-i gam olur isem de
Misâl-i kelb-i akûr
Yine o gül-ruhu gördükde andelîb olurum
Velik havlayamam

...

⁵ Adlı ile Osmanzâde Tâib arasındaki söz konusu geçimsizlik Râmiz tarafından "şeker-âblık" olarak tavsif edilir (Erdem, 1994, s. 219-220). Râmiz, bu konudaki nazım örneklerini boş bırakmıştır.

⁶ (Adlı Divanı, 271b).

2. Divanı

Adlî'nin eldeki Divanı'ndan başka herhangi bir eseri olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. "Müretteb Dîvân-ı belâgat-ı unvânı ve miyâne-i şuarâda hayli nâm u şânı vardır" ibaresi ile Adlî'nin bir divanı olduğuna dair bilgi veren en önemli biyografik kaynak Sâlim'dir (İnce 2005: 502).

Kütahya ili Tavşanlı ilçesinde Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonunda 43 Ze 333/6 numarası ile kayıtlı bulunan divan, yanlışlıkla Sultan II. Mahmud Han (ö. 1839) adına kaydedilmiştir. Fakat divan 1743 yılında vefat eden ve bahse konu olan Adlî'ye aittir. Her ne kadar İstanbul Üniversitesi İbnül Emin Mahmut Kemal İnal Koleksiyonunda şaire ait müellif hatlı bir divan olduğuna dair bilgi olsa da (Kesik 2014) böyle bir divan şimdilik bulunamamıştır. Ancak eldeki divanın müstensihî Mustafa Alizade el-Edirnevî, şairin 40 yıldan beri müsvedde olarak kalan divanını 21 Safer 1167/18 Aralık 1753 yılında istinsah ettiğini belirtir. Müstensih bu bilgiyi Adlî'nin Divanı'nı bitirdiği 1107/1695-1696 tarihini gösteren kıt'adan sonra vermiştir (Adlî Divanı 255a). Dolayısıyla varlığından bahsedilen diğer divanın, müstensih Mustafa Alizâde el-Edirnevî'nin zikrettiği müsvedde divan olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla bu müsvedde divanın telif tarihi 1107/1695-1696 olmalıdır. Adlî'nin ölüm tarihinin 1743-1744 olduğu göz önüne alınırsa şairin divanını genç yaşta telif ettiği anlaşılmaktadır.

Adlî'nin eldeki Divan'ı, Tavşanlı ilçesi Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonunda 43 Ze 333/3-4-5-6 numarası ile kayıtlı bir divan mecmuası içerisinde bulunmaktadır. Mecmuada Sadîk, Hâzık-ı Erzurumî ve Âgâh adlı şairlerin divanlarından sonra 236 ile 293. yapraklar arasında Adlî Divanı bulunmaktadır ve 43 Ze 333/6 numarası ile kayıtlıdır.

Henüz neşredilmemiş müretteb hâldeki divanda, iki tanesi naat ve diğerleri methiye türünde olmak üzere 17 kaside, 131 gazel, 33 rubai, 15 kıt'a, 20 müfred, yetmiş üçü muamma, beşi mühmel tarih ve dördü mihr beyitleri⁷ olmak üzere 89 metâli ve 32 adet tarih kıt'ası bulunmaktadır.

⁷ Müstensih, "Bazı ahbâbınun isimlerine didükleri mihr beyitleridir" şeklinde bir başlıktan sonra Abdulfettâh, Giray Hân, Derviş Ahmed, Kadri ve Kânî Mehmed adıyla dört isim için dört beyit kaydetmiştir. (Adlî Divanı, 288a).

Tamamı talik hatla, iki sütun hâlinde ve 18 satırda tertip edilen divanın istinsah tarihi 21 Safer 1167/18 Aralık 1753 olarak kaydedilmiştir.

Baş: Biz nîst-i hest-nümâyuz el- ân ammâ
Ol hest-i nîst-nümâdur ey dil hâlâ

Son: Kudsîyân Adlî dedi itmâmına târîh için
Adlî-i sâhib-hüner dîvânı tekmîl eyledi

2.1 Adlî Divanı'nın Şekil ve Muhteva Özellikleri

2.1.1 Gazel

Adlî, Divan şiiri geleneğine uygun olarak en çok gazel nazım şeklini tercih etmiştir. Divandaki 337 manzumenin 131 tanesi gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Bu gazellerin 110'u beş, 9'u yedi, 8'i altı, 2'si dokuz, 1'i sekiz ve 1'i de dört beyitten oluşmaktadır.

Hurûf-ı hecâyâ göre kaydedilmiş olan gazellerin 11'i elif (ا), 5'i be (ب), 2'si te (ت), 1'i peltek se (ث), 1'i cim (ج), 1'i ha (ح), 1'i hı (خ), 2'si dal (د), 1'i zel (ذ), 19'u rı (ر), 11'i ze (ز), 1'i sin (س), 2'si şın (ش), 1'i sad (ص), 1'i dad (ض), 1'i tı (ط), 1'i zı (ظ), 1'i ayn (ع), 1'i gayn (غ), 1'i fe (ف), 5'i kaf (ق), 6'sı kef (ك), 5'i (ل), 8'i mim (م), 11'i nun (ن), 1'i (و), 17'si güzel he (ه), ve 13'ü yâ (ی) harfiyle kaleme alınmıştır.

Adlî, gazellerinin çoğunda rindane ve âşıkane duyguları işlemiştir. Bununla birlikte divanın başındaki 2. şiir gazel şeklinde bir münacat, 3. şiir ise gazel şeklinde bir naattan oluşmaktadır (Adlî Divanı, 236b). Divandaki gazeller bölümünde ise 91. gazel Şeyhülislam Feyzullah Efendi için yazılmış bir methiyedir (Adlî Divanı, 272a).

2.1.2. Kaside

Adlî Divan'ında 17 kaside bulunmaktadır. Bunlardan üçü naat türündeki kasidelerdir. Diğer kasideler ise methiye türünde yazılmıştır.

Kendisi de devletin çeşitli kademelerinde görev almış bir bürokrat olan Adlî; Sultan II. Mustafa, Selim Giray Han, Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi, Rumeli Kazaskeri Seyyid Ali

Efendi, Reisülküttab Râmî Efendi, Kâimmakâm-ı Rikâb Osman Paşa, Hazinedar Nezir Ağa ve Köprülüzâde Mustafa Paşa için kasideler yazmıştır (Adlî Divanı, 236b-255a).

Adlî, naatlarından sonra Sultan II. Mustafa için biri Sakız Adası'nın yeniden fethi diğeri de sultanın katıldığı Avusturya seferi dönüşü vesilesiyle olmak üzere iki kaside yazmıştır (Adlî Divanı, 242a-245a). Adlî'nin kaside yazdığı seçkin devlet adamlarının içinde II. Mustafa devrinde 1703'te katledilen Şeyhülislam Feyzullah Efendi ayrı bir öneme sahiptir. Adlî, büyük bir saygı ve sevgiyle övdüğü Şeyhülislam Feyzullah Efendi için biri gazel şeklinde olmak üzere beş methiye yazmıştır (Adlî Divanı, 246b-247b-248a-249b-272a). Adlî bu kasidelerinde, Feyzullah Efendi'den "*hâce-i sultân*", *hâce-i şehriyâr-i zü'l-ikrâm*" *şehzâde-i şâh-ı güzîn*" olarak bahsederek onun Sultan II. Mustafa'nın hocası olduğunu vurgular.

2.1.3 Rubai

Adlî Divanı'nda 33 rubai bulunmaktadır (Adlî Divanı, 279a-282a). Bilindiği gibi rubailer, genellikle mahlassız yazılan şiirlerdir. Adlî de üç rubaisi haricinde rubailerinde mahlas kullanmamıştır.

Adlî, âşıkane ve rindane bir üslupla yazmış olduğu rubailerinde aşk derdinden, sevgilinin cefasından, dünyanın faniliğinden, şarabın öneminden bahseder.

2.1.4 Kıt'a

Kıt'a, az ya da çok her şairin divanında yer alan bir nazım şeklidir. Divanlarda, kısa kıt'alar "*mukatta'ât*" adı altında divan sonlarında bulunurken övgüler ve tarihlere kullanılan kıt'alar ve kıt'a-i kebîreler ise genellikle kasidelerden sonra toplanmıştır (İpekten 1994: 43).

Adlî'nin, Divanı'nda "*Târîhât*" başlığı altında, tarih düşürmek için yazmış olduğu 13 kıt'a ve 19 kıt'a-i kebîre olmak üzere toplam 32 adet manzume bulunmaktadır (Adlî Divanı, 288a-292b). Bu kıt'alarda Sultan II. Mustafa'nın cülusuna düşürülen tarihten sonra Elmas Mehmed Paşa'nın sadrazam, Ali Paşa'nın vezir-i azam, Moralı Damat Hasan Paşa'nın Mısır valisi ve Sadık Efendi'nin şeyhülislam olmasına tarih

düşürülmüştür. Bunların yanında Ruznamçe-i Evvel Haylî Efendi, zümre-i hâceğândan İbrahim Efendi, Müderris Dürrî Efendi, Tezkireci Handan Efendi, Matbah Emîni Mûsâ Efendi, Ayasofya Şeyhi Bülbülzâde, Nişancızâde Muhammed Tâhir Bey, Fındık Mehmed Paşa, Hâfız Post Mehmed Efendi, Şubân Mehmed Efendi, Karaçelebizâde Abdurrahman Çelebi, Gevrekzâde Hasan Çelebi, Sâbûnî Çelebizâde Muhammet Hasan ve Mevlevî Helemâr (?) Dede gibi değişik meslek ve meşrepte birçok kişinin vefatı için tarih düşürülmüştür.

Divanda ayrıca “Kıt’a-i Adlı” başlığı altında âşıkane ve rindane bir üslupla kaleme alınan 15 adet iki beyitlik kısa kıt’a bulunmaktadır (Adlı Divanı, 282a-283a).

2.1.5. Diğer Nazım Şekilleri

Adlı Divanı’nda ayrıca 20 müfred ve 89 metâli bulunmaktadır. Ömer Faruk Akün, nazım şeklinin varlığının en az iki nazım birimine bağlı olduğunu vurgulayarak, divanlarda “metâli” ve “müfredât” gibi başlıklar altında yer alan müstakil beyit ve mısraların her ne kadar birer nazım biriminden oluşmuş olsa da istisna olarak onların da nazım şekli sayılması gerektiğini belirtir (Akün 1994: 398-402).

Divan’da “Müfredât-ı Li-Adlı Efendi” başlığı altında, beyit halinde 20 müfred bulunmaktadır. Beyitlerin çoğunluğu uyaklıdır (Adlı Divanı, 283a-284a).

Bazı divanlarda matla beyitler “metâli” başlığı altında toplanmıştır. Bu beyitlerin en önemli özelliği musarra yani uyaklı oluşlarıdır. Adlı Divanı’nda da “Diğer Metâli-i Li-Adlı Efendi” başlığı altında matla beyitleri bulunmaktadır (Adlı Divanı, 287b). Dolayısıyla müstensihin bu başlığın öncesinde ve sonrasındaki uyaklı beyitleri “metâli” nazım şekliyle tasnif ettiği anlaşılmaktadır. Bu beyitlerin arasında 73 adet muamma da bulunmaktadır (Adlı Divanı, 284a-287a).

2.2. Adlı Divanı’nda Vezin, Kafiye ve Redif

Adlı’nın bütün şiirleri aruz ölçüsüne göre yazılmıştır. Adlı, Divanı’nda görülen imale, zihaf gibi bazı aruz kusurlarına rağmen aruz veznini başarılı bir şekilde tatbik etmiştir.

Adlî'nin dil ve üslubundaki canlılık, şiirlerinde kullandığı vezinleri de etkilemiştir. Şairin, Divan şiirinde sık kullanılan vezinlerin içerisinde daha çok ahenkli olanları tercih ettiği görülmektedir.

Adlî, Divanı'nda bulunan 337 şiirde 20 farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Şairin kullandığı aruz kalıpları ve bu kalıplarda kullanılan şiir sayısı aşağıdaki gibidir:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	: 57 şiir
mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	: 54 şiir
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	: 41 şiir
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	: 38 şiir
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	: 35 şiir
mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün	: 21 şiir
mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fa'	: 20 şiir
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	: 18 şiir
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	: 7 şiir
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	: 6 şiir
mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ül	: 6 şiir
mef'ûlü mefâ'ilün fe'ülün	: 5 şiir
mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün	: 4 şiir
fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	: 4 şiir
mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ül	: 4 şiir
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	: 3 şiir
müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün	: 2 şiir
mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü fa'	: 2 şiir
mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü mefâ'ilün	: 1 şiir
mef'ülün fâ'ilün mefâ'ilün fa'	: 1 şiir

Adlî'nin gazellerinde en çok tercih ettiği kafiye, kafiye-i mürdefedir. Bilindiği gibi, revîden önce ridf harfleri olan "elif, vav, ye" (â,û,î) harflerinden birinin bulunduğu kafiye kafiye-i mürdefe (mürdef kafiye) denmektedir (Saraç 2007: 275). Şair, Divan'ındaki 131 gazelin 70'inde mürdef kafiye kafiye-i mürdefe kullanmıştır. Örnek beyitler şunlardır:

Âlûde zehr-i firkat-i dildâr ile şarâb
Olsa aceb mi âteş-i gamla ciger kebâb (258b)

Feyz alınur mı kâse-i çarh-ı tehî-nümûndan
Âkil ümmîd ider mi mey sâgar-ı ser-nigûndan (273a)

Dil ol mehûn firâk ile vaslın ümîd ider
Benzer o rûze-dâre ki ümmîd-i îd ider (262a)

Adlî, ayrıca kimi şiirlerinde mücerred kafiye de kullanmıştır. Bilindiği gibi yalnız revî harfi ile yapılan kafiye mücerred kafiye denmektedir (Saraç 2007: 274). Adlî, 131 gazelin 44'ünde mücerred kafiye kullanmıştır. Örnek beyitler şunlardır:

Gitme çıkmaz şokaga gel reh-i mey-hâneye şap
Zâhidâ pîr-i mugânun ayagın öp şap şap (259b)

Hemân bir rinde şunma sâkiyâ câm-ı mülün gezdür
Elünde bâgbân-ı devr-i Cem-âsâ gülün gezdür (263b)

Adlî'nin gazellerinden 60'ı müreddef olarak yazılmıştır. Redif olarak kullandığı kelimelerden “sana, bana, olmaz, istemez, geçer, olur, kadar, eyledin, kaldı” gibi harcîâlem olanlarının yanında “ibtidâ, ülfet, kadeh, irfândur, bülbül, şem, ferağ” gibi şairin genel üslubunu ortaya koyan kelimeler de bulunmaktadır. Adlî, redif olarak tercih ettiği bu kelimeleri merkeze alarak gazellerinin anlam dünyasını bu kelimelere göre oluşturmuştur.

3. Adlî'nin Dil ve Üslup Özellikleri

18. yüzyılın hâkim anlayışı olan mahallileşme akımı bu yüzyıldaki birçok şairde olduğu gibi Adlî'de de etkisini göstermiştir. Adlî, sade bir üslupla yazmış olduğu şiirlerinde atasözlerini, deyimleri ve halk söyleyişlerini sıklıkla kullanmıştır.

Şair; “Ak akçe kara gün içindir, kendi düşen ağlamaz” gibi atasözlerinin yanında “ateş pahası, baştan savmak, dilinde tüy bitmek, diş bilemek, elden avuçtan çıkmak, eli ermek, göz açtırmamak, göze girmek, iki yakayı bir araya getirememek, kan ağlamak, kanına girmek, kokusu çıkmak, kulağına girmek,

yel gibi gelip geçmek” gibi deyim ve halk söyleyişlerine yer vermiş ve bu ifadeleri başarılı bir şekilde şiirlerinde kullanmıştır.

Adlî, şiirlerinin çoğunda sade, külfetsiz bir dili ve ahenkli bir üslubu tercih etmiştir. Onun Farsça üç manzume haricinde⁸ bütün şiirleri Türkçe yazılmıştır.

Adlî, halk edası ve duyuşunu yakaladığı kimi şiirlerinde bir halk şairi tarzıyla konuşma üslubunun canlılığını ve samimiyetini ortaya koyar. Şair bir beyitte mutluluğu, yel gibi esip geçen ve bir yerde durmayan bir firariye teşbih eder:

Yel gibi geldi geçdi hemân itmedi karâr
Billâh safâ dedikleri benzer firârîye (276a)

Adlî, derin tasavvufi konuları sade, samimi ve canlı bir üslupla ele almasını bilen bir şairdir. Bir beyitte, dünyayı gelip geçici bir durak yeri olarak gören şair, dünya halkını da burada konaklayıp menziline doğru devam eden bir kabile olarak tasavvur eder:

Bu menzilgâh-ı fânîde karâr-ı kâfile olmaz
İşitdün Adlî ric’at nâlesin bang-ı verâlardan (273b)

Adlî, kimi beyitlerinde Divan şiirinin bilinen hayal ve mazmunlarını kullanırken dahi üslubundaki canlılık ve ahenkli söyleyiş sayesinde monotonluktan ve sıradanlıktan kurtulur:

Câm-ı la’l-i dil-rubâdan bâde nûş itdüm bu şeb
Ben deniz deryâ kadar cûş-ı hurûş itdüm bu şeb (259a)

Adlî, bir hüner meydanı olarak gördüğü şiir sahasını adeta bir cenk meydanı olarak tasvir eder. Bu meydanın kahramanı olan Adlî, kendini “döne döne cenk eden” anlamında, Haydar-ı Kerrâr lakabıyla anılan Hz. Ali’ye teşbih eder. Onun elindeki kalem Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikar, şair mizacı ise Hz. Ali’nin atı olan Düldül gibidir:

Bu meydân-ı hünerde Haydar-ı Kerrârdur Adlî
Elinde zülfikârı hâme esb-i tıyreti düldül (270a)

⁸ Divan’da, Farsça yazılmış iki rubai (281b) ve bir müfred (284a) bulunmaktadır.

“Minnet eylememek”, “istiğna”, “fariğ olmak” gibi kavramlar Adlı’nın sıkça kullandığı ve onun dil ve üslubunu oluşturduğu kavramlardır. Bir beyitte dünya malına değer vermemenin esas sultanlık olduğunu ifade eden şair, dünyadan elini eteğini çeken istiğna ehlinin Anka kuşu kadar değerli ve şerefli olacağını belirtir. Böylelikle Anka’nın yükseklerde oluşu, ıssızlığı ve yalnızlığı da ima edilerek istiğna ehline bu vasıflar yüklenmiş olur:

Şâhlik olmaz cihân mülkine istignâ kadar
Ehl-i istignâ şeref-efzûn olur Ankâ kadar (264a)

Bütün bu özelliklerinin yanında Adlı’nın en belirgin vasıflarından biri de onun hemen hemen bütün şiirlerinde kendini hissettiren rindane üslubudur.

3.1. Rindlik Kavramı ve Adlı’nın Rindane Şiirleri

3.1.1. Rind

“Rind, çoğulu “rindân” olan Farsça bir kelimedir. Dilimizde rind yerine Arapça *harâbâtî* ve Farsça *kalender* kelimeleri de kullanılmıştır.” (Mengi 1985: 9) Rind konusunda bilgi veren sözlüklerin hemen hepsinde rindin tarifi aynı metot üzerine kurulmuştur.⁹ Buna göre rind *zahirde lakayt, laubali, sarhoş, hileci, korkusuz, kurnaz ve kınanmaya sebep oluşturacak hal ve tavırlar içerisinde görünürken esasında arif, gönül ehli, hakim bir kişidir.*

Birçoklarının ömürleri boyunca peşinden koştukları mal, şöhret, mevki gibi şeyleri umursamayan rind; hikmete, hakikate düşkün, geniş görüşlü bir kimsedir. Rindler yaşam ve geçim kurallarına karşı kayıtsız olup, kimsenin kınamasına aldırmayarak riyasız ve yalansız olmaya çalışır. Zahid ise, İslâm’ın özünü değil, sadece sözünü yani kabuğunu anladığı farz edilen dar görüşlü biridir. Zahidler kendisi için ibadet eden veya etrafa fazla dindar görünen, şeriata sıkı sıkıya bağlı, gönül ehli olmayan, sert tabiatlı hoşgörüden uzak kimselerdir ki, daima rindlerin alaylarına hedef olurlar. (Durmaz 2005: 58)

⁹ Söz konusu sözlükler Kaynakça bölümünde verilmiştir.

Klasik edebiyatta rindi anlayabilmek için zahidi de bilmek gerekir. Dolayısıyla bu iki kavram hemen her yerde birlikte anılır olmuştur. Türk edebiyatında bu iki tipin müstakil olarak anıldığı başlıca kaynak Fuzulî'nin Rind ü Zahid adlı eseridir. Bu eserde Divan şiirindeki klasik anlayışın aksine rind ve zahid tiplerine eşit mesafede duran Fuzulî, hikâyenin başından sonuna kadar bu iki tipi uzlaştırıcı bir tavır içinde olur. Fuzulî, zahidi "vakar sahibi, ilim ve saltanat ehlinin hürmetine nail olmuş, yüzünü hem dünyaya hem ahirete döndürmüş, dengeli ve her ilimden nasiplenmiş" ideal bir kişilik olarak tanıtır. Bu derece ideal bir tip olmasına rağmen zahidin düşmesi muhtemel hatalarının başında gurur ve kibre yatkinliği ile akla fazlaca itibar etmesi gelmektedir. Rind ise idraki, fehmi ve erdemli oluşuyla anılır. Rind bütün bunlardan öte irfan sahibidir. Fakat o yaratılıştaki hikmetin manasını henüz kavrayamamış bir gençtir. O bir arayış içindedir ve eskileri taklit ederek aradığına ulaşamayacağını farkındadır. Fakat rindin de her an nefesine uyup günah tuzağına düşmesi muhtemeldir.¹⁰

Rind ve zahid kavramları zaman içerisinde anlam değişikliğine uğrayarak ilk anlamlarının tamamıyla zıddına kullanılır olmuştur. Merhum Veled Çelebi; kelimenin mecazen şerefsiz, haysiyetsiz, alelade adamlara verilen bir ad iken aynı zamanda meyhanelerde yiyip içip eğlenen, sefa düşkününü kimselere; sonra şair, edip, zarif ve sohbet ehli kişilere; daha sonra ise evliyauullahtan ve tarikat ehlinden laubali meşrepli, gayri mutaassıp, gönlü ilahi aşkla dolu ariflere bir ad olarak uygun görüldüğünü ifade eder. Velhasıl şeriatın zahirine uymayan ve tasavvuf neşesiyle yazanların cümlesine rind denilir olmuştur. (Veled Çelebi 1925: 36)

3.1.2. Adlî'nin Rindane Şiirleri

Adlî hemen her şiirinde gerek kullandığı kelime kadrosuyla gerekse de edasıyla rindane ve âşıkane bir tarzı benimsemiştir. "Meclis, bezm, kadeh, mey, meyhane, neşât, safâ" gibi rindlikle ilgili kavramların yanında Divan şairlerinin sıklıkla kullandığı "rind" ve "arif" tipini öne çıkaran Adlî, bunların karşısında zahid ve nadan olarak vasıflandırdığı tipleri zemmeder.

¹⁰ Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Kürkçüoğlu, 1956), (Laleli, 1980), (Ayan, 2001), (Özburun, 2005).

Adlî bir beyitte zahide çatarak rind ehlinin sarhoşluğunun zahidin anladığı manada bir sarhoşluk olmadığını söyler:

Bizi mest-i arak-ı mey anlama geç iftirâlardan
Geçersen zâhidâ olmaz misl ü mânendün şûrâlardan (273b)

Adlî başka bir beytinde, zahidin yolunun çıkmaz sokak olduğunu vurgulayarak onu meyhane yoluna davet eder:

Gitme çıkmaz sokaga gel reh-i mey-ğâneye sap
Zâhidâ pîr-i muğânun ayagın öp şap şap (259b)

Beyitteki “sap” emri aynı zamanda rindin yolunun zahidin nazarında sapkınlığı ifade etmesi ya da meyhanelerin genellikle sapa ve kuytu yerlerde bulunmasıyla da ilişkilidir. Zahid meyhaneye gelip pir-i muganın ayağını/kadehini şap şap öpmelidir. Belki de zahid o zaman gaflet sarhoşluğundan uyanıp hakiki yolu bulabilecektir.

Adlî aynı gazelin son beytinde güneş-şebnem ilişkisi yönüyle vahdet-i vücûd olan Tanrı’ya ulaşma yolunu ve bu yoldan habersiz, irfan bilgisinden noksan olan zahidi tavsif eder. Şair bu beyitte yine zahide çatar ve sevgiliye seslenerek “Ey güneşim, Adlî sana şebnem gibi kapılır gider; hünerin var ise zahidin başındaki destarı al götür!” der.

Âfitâbum sana şebnem gibi Adlî kapılır
Hünerün var ise destâr-ı ser-i zâhidi kap (259b)

Böylelikle zahidin başındaki destar ile dünya nimetlerine olan tamah ve heves zemmedilmiş olur.

Rindane üslupta vaiz, nâsîh ya da zahid tipi rinde öğütler veren ve onu zahiri manada Hak yoluna davet eden kişilerdir. Fakat irfan bilgisiyle mücehhez olan rind bu öğütlerden hoşlanmaz. Çünkü zahidin akıl ve tedbir yolu rindin itibar ettiği bir yol değildir. Adlî, aşağıdaki beyitlerde nâsîh ve zahide seslenerek onların faydasız öğütlerinden vazgeçmesini ister:

Çeke meclisten elün nâsîh uzatma sözi kes
Kerem et biz de biraz nüsha-i câmu görelüm (271a)

Zâhidâ etme dili bîdâr yeter insâf et
Biz de bir kerre hele rûy-ı menâmı görelüm (271a)

Adlî'nin rindane bir üslupla kaleme aldığı bazı gazelleri şunlardır:

1

mef'ülü fâ'ilätü mefâ'ilü fâ'ilün

1. Olmaz mı münkesir dil-i cām-ı şarāb-ı nāb
Dāmān-ı vaşla vèrmese deste yed-i hiçāb
2. Ālüde zehr-i firķat-i dildār ile şarāb
Olsa 'aceb mi āteş-i ğamla ciger kebāb
3. Ey māh-ı nev tehī koma taldur piyāleñi
Noķşānuñı gözetmededür çeşm-i āfitāb
4. Ol küşte-i dem-ā-dem-i sākī-i t̄ālī'üz
Āb-ı hayāt olur elimüzde şarāb-ı nāb
5. Rüy-ı luţuf görünmesi sehl idi ey perī
Āyīne-i cemāle haţuñ olmasa niķāb
6. Deryā gibi şığışmaz idi şahn-ı 'āleme
Vādī-i hūd-nümāda eger ķalmasa serāb
7. Şol halka-zen ki bende-i bāb-ı Kerīmdür
Bī-iştibāh aña olur 'Adlī feth-i bāb (258b-259a)

2

fe'ilätün fe'ilätün fe'ilätün fe'ilün

1. Gitme çıkmaz şokağa gel reh-i mey-hāneye şap
Zāhidā pīr-i muğānuñ ayağın öp şap şap
2. Şüret erbābına bī-hüde perestişleri ķo
Saña ey şüfī-i har kimse dèmez şürete tap
3. Şerha-i sīneme baķsın dileyin mihr-i ruħuñ
İrtifā' için eger ister ise uşurlāb
4. Bize mi'mār iseñ ağyār yıkılsın gitsün
Dil-i vīrānı müremmāt ise ķaşduñ yap yap
5. Āfitābum saña şebnem gibi 'Adlī kapılır
Hünerüñ var ise destār-ı ser-i zāhidi ķap (259b)

3

fā'īlātün fā'īlātün fā'īlātün fā'īlün

1. Dirgüren yārān-ı nūr-ı dīde-i Cemdür kadeḥ
Bildigüm budur benüm hürşīd-i 'ālemdür kadeḥ
2. Rāzdān-ı cümle-i rindāndur lābūd açar
Hem daḥī ammā açılmaz ğayre ebkemdür kadeḥ
3. Seyl-i naḥd-i zevḫdür gūyā mey-i nāb u ḥabāb
Mā-melek iḥsānına mu'tād ḥātemdür kadeḥ
4. Deste alduḫça gönül gül gibi açılacak aña
Ġam degül bu gülşen-i 'ālemde maḥremdür kadeḥ
5. Zaḥm-ı ḥün-ālūd-ı derd-i dil nice açılmasun
'Adlī-veş 'ālemde anuñ ile hem-demdür kadeḥ (260a)

4

mef'ülü fā'īlātü mefā'īlü fā'īlün

1. Şol 'āşıkuñ ki serde gül-i tāze dağı var
Gülşeyn-serāy-ı şevka söyünmez çerāğı var
2. El vërmez ise büseye sākī 'aceb degül
Beñzer elinde pīr-i muġānuñ ayağı var
3. Ben girye eyledükçe o bīdār olup gider
Bārendegīde ḥ'āb-ı şafādan ferāğı var
4. Ref eyle dūd-ı ḥaḫtuñ ey āteşin 'izār
Sultān-ı devr-i 'ālem-i 'ışkuñ yasağı var
5. Dil 'andelīb-i gülşen-i ḥüsnüñ olup demiş
'Adlī'ye el-ḥased ki 'aceb bāğ u rāğı var (262b)

5

mef'ülü fā'īlātü mefā'īlü fā'īlün

1. Mesti şarābı görmeyen ādem neden bilür
Ḥāl-i cemi semā' ile 'ālem neden bilür

2. Nādān ʔalākāt ehline ʔaşm olsa ğam degül
Bu zevk-ı bī-mezākđur ebkem neden bilür
3. Şorşam lebinden ol şanemüñ ʔalet-i meyi
Ammā bu sırr-ı mübhemi bilsem neden bilür
4. ʔallāl-i müşgil olsa da aĝyārdan ne ğam
Rāz-ı digerne ‘uĝde-i mübhem neden bilür
5. Faĝr ‘āteşin-ķabā-yı gedā gerĉi ‘Adlīyā
Ol iztīrābı tıynet-i ʔātem neden bilür (263a)

6

mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

1. Hemān bir rinde şunma sākīyā cām-ı mülün gezdür
Elünde bāĝbān-ı devr-i Cem-āsā gülüñ gezdür
2. Vèrüp dest-i şabāya zülfüñi ʔaĝıtma sulţānum
Perişān olmasun diller serüñde sünbülün gezdür
3. Hemīşe zīr-i destāruñda pinhān eylemek olmaz
Bināĝuşuñda geh gāhī yüzünde kākülün gezdür
4. Şeb-i zülfüñde dil ger söylemezse mest-i vuşlatdur
Gehī āvīze-i engüşt-i ʔüsn it bülbülün gezdür
5. Hemān bir dilberün meydān-ı kūyında ķarār ètme
Gel ey ‘Adlī her-dem tāze ʔab‘-ı düldülüñ gezdür (263b-264a)

7

mefāilün fe‘ilātün mefāilün fe‘ilün

1. Gül-i tamām-ı ĝüşāde ķadeĝ ĝöñül bülbül
‘Aşā-yı pīr-i fütāde ķadeĝ ĝöñül bülbül
2. Şeb-i sürür hezār olup ölse lāyıķdur
ĉerāĝ-ı gül bū arada ķadeĝ ĝöñül bülbül
3. Helāk eder ĝörinürse hezār-ı maĝmüre
Hilāl-i gül ʔolu bāde ķadeĝ ĝöñül bülbül

4. Açıldı gönca-i şad-berg-i nev-bahārī-ves
Miyān-ı faşl-ı şitāda kadeh göñül bülbül
5. Levāzım-ı ʔarab āmāde olsun ey ‘Adlī
Gel oldu bağ-ı şafāda kadeh göñül bülbül (269b)

8

fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

1. Meh-i ‘īd érmeden ol mest-i müdāmı görelüm
Rind olan hoş mu ʔutar şavmı şıyāmı görelüm
2. Çeke meclisden elüñ nāşih uzatma sözi kes
Kerem ét biz de biraz nüşha-i cāmı görelüm
3. Būselik yüzlerin aç burka‘ı ref‘ ét muʔrib
Nic‘olurmuş eşer-i ʔab‘-ı gūlāmı görelüm
4. Zāhid étme dili bīdār yéter inşāf ét
Biz de bir kerre hele rüy-ı menāmı görelüm
5. Baḥş-i ‘irfān édüp ‘Adlī kerem ét aç gözimüz
Çeşm-i āyīne-şifat rūḥ-ı kelāmı görelüm (271a)

9

mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

1. Kō sāķī penbe-i sīnem gül-i zībā-yı bağ olsun
Şarāyb-ı la‘li şun şimdengerü dağ üsti bağ olsun
2. Yetişdür ol gül-i nev naḥl-i nāzı ey şeh-i gülşen
Miyān-ı devlet-i ḥüsnüñde sūzende çerāğ olsun
3. Ba‘īd olur mu Bağdād ‘āşık-ı zār u dil-efgāra
Hemān her kande ise sevdigüm ‘ālemde şağ olsun
4. Kārār itmez olup pā-der-hevā naḥd-i dil-i ‘āşık
Kō ceyb-i ḥāḫıra cānā yeri künc-i ferāğ olsun
5. Gerekmez bağbānuñ gonce-i şüküftesi ‘Adlī
Hemīşe gül gibi destümde açılmış ayağ olsun (272b)

10

müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün

1. Feyz alınur mı kâse-i çarḥ-ı teḥî-nümünden
‘Âkil ümmîd eder mi mey sāğar-ı ser-nigünden
2. Mūr-ı ğamuñ göz açmasun sür ayağußı sākıyā
Ġam mı çeker dilîr olan arbede-i zebünden
3. Tütalum āb-ı rez bize lâzıme-i ḥayāt imiş
El mi deger piyāleye meşğale-i fününden
4. Zevrağ-ı vājgündür tekye-i çarḥ gerçi kim
Lîk geçürmiş ‘ālemi baḥr-i mey-i füsünden
5. Hālet-i mey dedükleri lâf-u güzāf imiş meger
Neşve mi gördük ‘Adliyā cām-ı feraḥ füzünden (273a)

11

müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün

1. Mest ederiz o gül-ruḥı bādedeki ḥabābla
Pençeleşür sitāremüz pençe-i āfitābla
2. Vā‘iz-i bî-ḥaber eger diler ise o nev ḥaṭı
Redd ederüz cevābını mev‘ize-i kitābla
3. Cāmda bāde gördigüm şun‘-ı muşavver olmasun
Şüretin ‘arz eder mi hiç duḥter-i zer niḳābla
4. Egler idük muḳaddemā tıflı ḥayāl-i zıl ile
Eglenür oldı göñlümüz şimdi ḥayāl-i ḥābla
5. Girye-i meste raḥm eden sākî-i devr ayağın öp
Ḥün-ı ciger dök ‘Adliyā şevḳ-i şarāb-ı nābla (274b-275a)

12

mef‘ülü fā‘ilätü mefā‘ilü fā‘ilün

1. Meclisde būs idüp yüriyor la‘l-i dilberi
Mestāne nüş ederse n’ola ḥün-ı sāğarı

2. Rez-duhterini cāmda sākī görüp demiş
Şırça serāydur o perī-zādenüñ yeri
3. Görsün ruḥında ḥālin o āteş ‘izārumuñ
Seyr êtmeyenler āteş içinde semenderi
4. Püşīde eyledükçe ruḥın ebr-i kāküli
Oldı küşüf zan éderem mihr-i ḥāveri
5. Vā‘iz bülend rütbeye êrmişleri öger
Êrsek o deñlü rütbeye görsek erenleri
6. Bī-gānedür içinde netīce bu zümrenüñ
Degmez faķīre ḥişşe-i baḥş-i ḳalenderi
7. Lāl eyler idi ‘ālemi efsāne kūy-ı dehr
‘Adlī eger ki olmasa ‘aşruñ süḥan-veri (276b)

Sonuç

Adlı, XVIII. yüzyılda sevilen ve sayılan bir şairdir. Tezkirelerde bir divanı olduğuna dair bilgi verilmesine rağmen günümüze kadar bu divan ele geçmemiştir. Kütahya ili Tavşanlı ilçesinde Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonunda 43 Ze 333/6 numarası ile kayıtlı bulunan Divan, yanlışlıkla Sultan II. Mahmud Han (ö. 1839) adına kaydedilmiştir. Fakat Divan 1743 yılında vefat eden ve bahse konu olan Adlı’ye aittir ve henüz neşredilmemiştir.

XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış olan Adlı; Devlet-i Aliye’nin orta dereceli kademelerinde görevler yapan ve Osmanlı bürokrasisini yakından tanıyan bir şairdir. Adlı; naatlarının yanında sultan III. Mustafa, Selim Giray Han, Şeyhülislam Feyzullah Efendi gibi çağdaşı olduğu devlet adamları ve meşâyih için yazdığı methiye ve tarih kıt’aları ile önem arz etmektedir.

Bunların yanında şairin rindane üslupla kaleme aldığı bazı gazelleri de bulunmaktadır. Adlı’nın rindane gazellerinde, klasik Divan şiirine uygun olarak şarap, meyhane, rind, zahid gibi rindlikle ilgili kavramların sıkça dile getirildiği görülmektedir. Tezkirelerde de “derviş-nihâd”

olarak anılan şairin tasavvuf ehli olduğuna vurgu yapılır. Tasavvuf erbabının diline ve remizlerine vâkıf olan Adlî bu vukûfiyetini şiirlerinde ustalıkla göstermiş bir şairdir.

Kaynakça

- Adlî, Dîvan, Zeytinolu İlçe Halk Kütüphanesi, 43 Ze 333/6.
- Akbayar Nuri (1996) (Haz.), “*Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî*”, C.1, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Arslan, Mehmet (2015), “ADLÎ, Sultan II. Mahmûd” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (29.11.2016).
- Ayan, Hüseyin (1993) (Çev.), “*Fuzûlî, Rind ile Zâhid*”, Ankara: MEB Yayınları.
- Bayram, Yavuz (2014), “ADLÎ, Sultan Bâyezîd-i Velî bin Fâtih Sultan Mehmed” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (29.11.2016).
- Ćatović, Alena (2014), “ADLÎ, Hüsam Çelebi” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5915>), (29.11.2016).
- Ceylan, Ömür (2013), *Klasik Şiirin Büyüyen Gölgeler Yüzyılı (1701-1800)*, M. Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.
- Çapan, Pervin (2005) (Haz.), “*Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî, İnceleme-Metin-İndeks*”, Ankara: AKM Yay.
- Durmaz, Gülay (2005), *Divan Şiirinde Rind, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 8, s. 57-76.
- Erdem, Sadık (Haz.) (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraîsı (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük)*, Ankara: AKM Yay.
- Gönel, Hüseyin (2014), “ÂDİL/ADLÎ, Şeyh Hasan Âdil Efendi veya Hasan Adlî Efendi” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2025>), (29.11.2016).
- Gündoğdu Raşit, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal (Haz.) (2014), “*Şemsettin Sami, Kamûs-ı Türki (Latin Harfleriyle)*”, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

- İnce, Adnan, (Haz.) (2005), “*Sâlim Efendi, Tezkiretü’ş-Şu’arâ*”, Ankara: AKM Yay.
- İpekten Halûk, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: KTB Yay.
- İsen Mustafa, Muhsin Macit, Osman Horata, Filiz Kılıç, İ.Hakkı Aksoyak (2002), *Eski Türk Edebiyat El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- Kanar, Mehmet (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, C.II, İstanbul: Say Yay.
- Kesik, Beyhan (2014), “ADLÎ, Süleymanzâde Mehmed Efendi” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2435>), (29.11.2016).
- , (2014), “ADLÎ, Mustafa Adlı Efendi” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2616>), (29.11.2016).
- KILIÇ, Filiz (2014), “ADLÎ, Gazi Mustafa Paşa-zâde İbrâhim Bey” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1702>), (29.11.2016).
- , (2014), “ADLÎ, III. Mehmed” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2859>), (29.11.2016).
- , (2014), “ADLÎ, Şeyh Hasan Adlullah Efendi” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1701>), (29.11.2016).
- Kurnaz, Cemâl, M. Tatçı (Haz.) (2001), “*Mehmed Nâil Tuman, Tuhe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*”, C. I-II. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (1956) (Haz.), “*Fuzûlî, Rind ü Zâhid*” Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Nu: 108, Fuzûlî’yi Anma Serisi, Nu: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Laleli, Sevinç (1980), Rint ve Zahit, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Levend, Ağâh Sırrı (2015), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Mengi, Mine (1985), *Divan Şiirinde Rindlik*, Ankara.

- Mum, Cafer (1999), *Hafız-ı Şîrâzî ve Bâkî’de Rindlik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örs Derya ve Mürsel Öztürk (Haz.) (2009), “Mütercim Âsım Efendi, Burhan-ı Katı”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Özburun, Serkan (2005) (Çev.), “*Fuzuli, Aklın ve Yüreğin Mistik Öyküsü Rind İle Zahid*”, İstanbul: Roman’s Yay.
- Özkaya, Yücel (2008), *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yay..
- Pakalın, M. Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul: MEB Yay.*
- Pala, İskender (2000), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 6.bs., İstanbul: Ötüken Yay.
- Saraç, M.A. Yekta (2007), *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Selçuk, Bahir (2014), “ADLÎ, II. Mahmud” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3661>), (29.11.2016).
- Şükün, Ziya (1967), *Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Uludağ, Süleyman (2002), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- Veled Çelebi (1341), “Müstesna Güzeller II,” *Türk Yurdu*, C.III, No.13, Teşrin-i Evvel 1341, s.s. 27-37.
- Yöntem, Ali Canib (1928), *Reis-i Şairan Osmanzâde Ahmet Taib Efendi, Türkiyat Mecmuası*, [S.1.], v. 2, s. 103-130, (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023000965>), (01.02. 2016)
- Yılmaz, H. Kâmil (2016), *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 22. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat.